

Gezegend leven

Op weg naar een pastorale gemeente in
een verbrokkelende wereld

Dr. Riet Bons-Storm

NARRATIO

Inhoud

Inleiding	5
Hoofdstuk I.	
Verlangen naar pastoraat zonder gebruik van de geijkte beelden	7
- De status quo	7
- De aanleiding tot het schrijven van dit boek	14
- Pastoraat als toewending tot mensen in Gods naam	17
- Leven in een postmoderne tijd	20
- Een mal voor het denken	25
Hoofdstuk II.	
De denkmal van de dominante christelijke traditie	31
- Een gedefinieerde God	36
- De mythe van de dominante traditie	40
- Het denken in ongelijkwaardigheden: de ladder	43
- Het patriarchaat	49
- De preoccupatie met de zonde	51
- De verzoening door genade... en dan?	
Hoofdstuk III.	
Veranderingen	55
- Een veranderende beleving van autoriteit	55
- De relativisering van de orthodoxie	58
- Past het christelijk geloven in een post-patriarchale, postmoderne cultuur?	62
- Kiezen voor een andere interpretatieve context	64
- Overlevingstheologieën	68
- Postmoderniteit en de waarde van het begaan zijn met de ander	70
Hoofdstuk IV.	
Pastoraat in een verbrokkeld bestaan: een casus	73
- Een pastorale casus in een grote stad	73
- Carter Graham	75
- St Benet's-by-the-Wall	77
- Gedachten over 'healing', heelmaking en integriteit	79
- Carter's weg naar integriteit	81
Hoofdstuk V.	
Bouwstenen voor een theologie voor hedendaags pastoraat	86
- Theologie vanuit het verlangen van mensen	87
- Een bouwsteen: gelijkwaardigheid	89

ISBN 978-90 5263 806 5

NUR:

© 2007 theologische uitgeverij *NARRATIO*, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 084 739 29 45 e-mail: verkoop@narratio.nl
Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl.
Onze uitgaven zijn ook te koop via de boekhandel en www.kerkboek.nl (ook in België).

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever c.q. de auteur. Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

- Een bouwsteen: aandacht voor het alledaagse	90
- Een bouwsteen: de macht van demonen erkend	96
- Een bouwsteen: vriendschap en bondgenootschap centraal	99
- Een bouwsteen: de welwillende Aanwezigheid van God	103
- Een bouwsteen: heil in concreto	106
- Een bouwsteen: de nadruk meer op Jezus' leven dan op zijn dood	107
- De zegenende God	107
- De gezegende schepping	109
- Zegen als empowerment en zorg	114
 Hoofdstuk VI.	
Zegenend pastoraat	116
- "Laat iedereen u kennen als vriendelijke mensen"	116
- De postmoderne mens, ambivalent tegenover relaties	120
- Pastorale relaties en de realiteit van het Kwaad	123
- Het zoeken naar ambtsdraagsters/ambtsdragers	124
- Het hart van de postmoderne gemeente: het geloofsgesprek met pastorale kwaliteit	126
- Empathie	131
- Vriendschap en bondgenootschap als kenmerk van pastorale kwaliteit	134
- Het klassieke pastoraat	136
- Verdere toespitsing: zegening en exorcisme	137
- Tenslotte	140
 Hoofdstuk VII.	
Zo kan het...	142
- Inleiding	142
- Een doopdienst met viering van het Avondmaal in Alice Springs	142
- Een doopdienst in een dorpsgemeente in Nederland	151
- De doop van Anna in de Oecumenische Basisgemeente	
De Duif in Amsterdam	155
- Een fluister- en zegenritueel in de Oecumenische Basisgemeente	
De Duif in Amsterdam	158
- Doopwoorden gebruikt in het Utrechts studentenpastoraat	160
- De dienst van de Tafel bij de herdenkingsdienst van Suze, voorafgaand aan haar begrafenis	161
- Tafelwoorden gebruikt in het Utrechts studentenpastoraat	162
- Zegenwoorden aan het eind van een samenkomst of een pastoraal contact	163
 Literatuur	167

Inleiding

Maar ook hier geldt dat het eigenlijke probleem niet ligt in de methode – de wijze van overdracht – maar in de inhoud van wat overgedragen wordt.

Herman Wiersinga, 1992, 153

Dit is een boek over pastoraat, geboren uit de zorg om het pastoraat in deze tijd. Veel mensen geloven wel, maar hun geloof valt niet meer samen met wat ze vroeger, van huis uit, geleerd hebben. Velen voelen zich daardoor ook niet meer thuis bij de kerk – welke dan ook. Bij de kerk hoort het pastoraat. Mensen die zich niet meer thuis voelen in de kerk vallen in de praktijk dan ook buiten het bereik van het pastoraat.

Dit gebeurt in een tijd waarin veel mensen op zichzelf zijn teruggeworpen. Een tijd waarin verhuizen aan de orde van de dag is, familieleden en vrienden dikwijls ver van elkaar komen te wonen. Tot nog niet zo lang geleden leefden velen als lid van gemeenschappen die er al waren vóór zij geboren werden. Nu is dat niet meer zo, vooral niet in steden. Mensen zoeken nu zelf de gemeenschappen waar ze bij willen horen. De kerken bieden zich aan als gemeenschap, maar hun boodschap past veel minder dan vroeger bij de leefwereld van mensen. Veel mensen verlaten de kerken en vallen buiten het bereik van het pastoraat.

De zakelijkheid, het materialisme van het Marktdenken, waarin het leven wordt gezien in het teken van kopen en verkopen en alles zijn prijs heeft, waar 'profit' berekenbaar moet zijn en zelfs mensen ondergeschikt zijn aan 'marktwerking', heeft het leven van velen plat gemaakt. Toch is er een steeds zichtbaar wordende behoefte aan rituelen, aan het vorm geven aan verdriet, vertwijfeling en hoop. Mensen leggen bloemen neer, steken kaarsjes aan op de plek waar iets is gebeurd dat hen verontrust en hun greep op het leven schokt. Er is behoefte aan licht, aan lichtjes in het donker van de onzekerheid die het leven meebrengt. Er is zoveel *niet* te berekenen. De kerken hebben vanouds een boodschap die belooft licht in de duisternis te brengen, maar die boodschap slaat niet meer aan en mensen verlaten de kerken. Die mensen vallen buiten het bereik van het pastoraat.

Het is niet zo dat het pastoraat slechts mensen wil bereiken die lid van de kerken zijn. Het blijkt veel meer zo te zijn dat mensen zelf zich niet meer openstellen voor pastorale contacten, wantrouwig als zij zijn geworden ten opzichte van de boodschap van die kerken.

Dit is de stand van zaken. Om het pastoraat weer te laten zijn wat het *kan* zijn: een mogelijkheid om medemenselijkheid vorm te geven in de praktijk van het alledaagse leven, een realisatie van de zegenende toewending van het Aangezicht van de Eeuwige die dikwijls anoniem blijft, is het nodig om na te denken over de *inhoud* en de *bedoeling* van het pastoraat. Inhoud en bedoeling van het pastoraat hebben alles te maken met de inhoud en de bedoeling van de boodschap van de kerken. Op die boodschap en bedoeling wil ik mij in dit boek richten, steeds gericht op weer zinvol functionerend pastoraat. De methoden daarvan zullen voortvloeien uit boodschap en bedoeling.

Ik kom uit bij het grote belang van het aloude geloven dat de God van de bijbel een zegenende God wil zijn. Gods aangezicht naderde en nadert de wereld en de mensen daarin tot heel nabij. In deze tijd weten we niet meer precies wie God is. We zijn niet zozeer terecht gekomen in een atheïstisch, alswel in een agnostisch klimaat. Maar daar kan sprake zijn van een “gekwalificeerd agnosticisme; ons vertrouwen in een altijd huiveringwekkende geborgenheid” (Reitsema, 1980, 34). Geloven als dit soort gekwalificeerd agnosticisme, zoekend naar zinvolle gemeenschap met elkaar en met de Eeuwige, zou wel eens de basis kunnen zijn van een pastoraat, dat niet zozeer ten diepste op verzoening van zonden is gebaseerd, maar op de zegenende God, die met mensen mee gaat in de alledaagsheid van hun bestaan.

Over deze dingen denk ik na in dit boek, zoekend, explorerend wat het brede stroomgebied van de christelijke traditie biedt. In voorlopigheid een steentje bijdragend, vertrouwend op de aanvulling van anderen.

Ik dank de mensen die mij stuurden wat zij in de sfeer van zegenend pastoraat al gebruiken. Ik dank de Oecumenische Vrouwenbeweging die mij al jarenlang leert dat denken over de Eeuwige gebeurt vanuit ons menselijk bestaan en merkbaar moet zijn in menselijke daden in de Geest van God. Ik ben blij te leven in de PKN-gemeente Maarland, waar ik mee mag denken over het pastoraat en mee mag doen in het pastoraat.

Riet Bons-Storm.

I. Pastoraat en geloven na de val van de grote verhalen

“Op het ogenblik heb ik geen behoefte aan pastoraal bezoek. Dat moet een voorwaarde zijn: dat ik er zelf behoefte aan heb; als ik bijvoorbeeld een wezenlijke vraag heb, over de dood en zo. Als ik daar eerlijk en vrijuit over zou kunnen praten en je een beetje licht krijgt, een beetje visie op je mens-zijn als klein miertje op de wereld die in brand staat. Zonder dat men met de geijkte beelden komt” (interview met Helena, in Bons-Storm, 2000, 105).

“When you are criticizing the philosophy of the epoch, do not chiefly direct your attention to the intellectual positions which its exponents feel necessary to defend. There will be some fundamental assumptions which adherents of all the varied systems within the epoch unconsciously presuppose. Such assumptions appear so obvious that people do not know what they are assuming because no other way of putting things occurred to them” (Afred North Whitehead, 1925, 48)¹.

De status quo

De dominee wil op bezoek. Ook de ouderling en de bezoekdame. Zij bellen mensen op om een afspraak te maken.

“Dag meneer, ik ben dominee Van der Kerk. Mag ik binnenkort eens bij u op bezoek komen?”

“Nou, eigenlijk hebben we het erg druk, maar ik zal mijn vrouw vragen, die heeft meer met de kerk dan ik”.

.....

“Nee, mijn vrouw heeft het ook erg druk. En trouwens, het zegt ons tegenwoordig niet zo veel meer. Maar bedankt voor het aanbod!”

1. “Als je de filosofie van een tijdperk bekritiseert, geef dan niet in de eerste plaats je aandacht aan de intellectuele posities, waarvan de navolgers zich gedrongen voelen om die te verdedigen. Er zullen fundamentele veronderstellingen zijn, waar alle aanhangers van al de verschillende systemen in dat tijdperk onbewust van uit gaan. Zulke veronderstellingen schijnen zo vanzelfsprekend te zijn dat mensen niet weten wat zij veronderstellen want zij kunnen zich niet voorstellen dat je de dingen ook anders kunt zien”.

De volgende:

“De kerk? Maar wij komen niet meer in de kerk, al lang niet meer”.

“Ja, maar ik zou eens langs kunnen komen om kennis te maken en u iets te vertellen over onze gemeente nu”.

“Nou, doet u maar geen moeite, de kerk zegt ons niets. En we hebben het ook erg druk”.

Uit het leven gegrepen. In het beleidsplan van veel gemeenten neemt het pastoraat – het geregelde bezoekwerk en het crisispastoraat – een belangrijke plaats in. ‘Omzien naar elkaar’ is een belangrijk aandachtspunt in het werk van de kerken: jongerenpastoraat, ouderenpastoraat, crisispastoraat. Predikanten, ouderlingen en pastorale bezoek(st)ers, bezoekdames, contactpersonen of hoe zij ook genoemd mogen worden, bellen gemeenteleden op om een afspraak te maken, bellen aan bij hun deur. In de praktijk echter heeft pastoraat als bezoekwerk aan vanzelfsprekendheid ingeboet. Veel pastores, professioneel en niet-professioneel, worden niet – zoals vroeger meestal wel het geval was – binnengelaten in de huizen en de levens van gemeenteleden. Zelfs in kerken en gemeenten, waar de dominee en de ouderling vroeger vanzelfsprekend welkom waren, komt het nu veel voor dat zij niet binnen gelaten worden. Men heeft geen behoefte aan bemoeienis van vertegenwoordigers van de kerkelijke gemeente. In de middelgrote gemeente van de Protestantse Kerk in Nederland, waar ik ouderling was tot 2004, stelde ongeveer een derde deel van de mensen die ingeschreven stonden als lid prijs op geregeld pastoraal bezoek. Van de rest vindt een steeds kleiner wordend deel het nog wel vanzelfsprekend en soms ook gewenst dat er ‘iemand van de kerk’ komt wanneer er sprake is van ziekte, naderend sterven of rouw. De pastor wordt niet zelden geassocieerd met mensen *in extremis*, met crises en steeds minder met het gewone dagelijkse bestaan.

Want ook als de pastor wél wordt binnengelaten, is er dikwijls geen vanzelfsprekend contact. Het is vaak heel moeilijk om echt in gesprek te komen over wat mensen diep raakt. Een steeds terugkerend refrein dat ik hoorde van de informanten van mijn laatste boek *Met één been in de kerk* (Bons-Storm, 2004) luidt: “Het zegt me niet zoveel meer”. Deze uitdrukking betekent, dat wat men ziet als de boodschap van de kerk, niet aansluit bij de belevingswereld van veel mensen van nu.

Die belevingswereld is gespleten, omdat ze beheerst wordt door verschillende grond-tonen van het bewustzijn. Er zijn verschillende ‘moods’, basis-stemmingen. Dat komt omdat er als het ware verschillende wijzen van *zien* zijn, die niet met elkaar te rijmen zijn. Die zienswijzen, die de hele persoon omvatten en een bepaalde stemming veroorzaken, wisselen elkaar af, maar kunnen ook botsen

en dat geeft mensen een gevoel van verwarring en bedreiging. Aan de ene kant is er de zienswijze die de illusie geeft dat alles onder controle gehouden kan worden. De technologie nam een hoge vlucht op veel terreinen. De maan en verre planeten zijn bereikt. Veel pijn en ziekten kunnen genezen worden. Dagelijks wordt op de televisie gesuggereerd dat geldproblemen vermeden kunnen worden door middel van verzekeringen en een bijna onbeperkte mogelijkheid tot geld lenen. Onder een deel van de bevolking is de welvaart toegenomen. Voor dat deel is ontspanning te koop. Jaarlijks worden vele tonnen uitgegeven aan december-cadeaus en aan verre vakanties. Deze grondstemming geeft aanleiding tot optimisme, tot zeggen tegen iemand die in narigheid zit: “Het komt wel goed”. Dat moet men dikwijls ook wel zeggen omdat die andere grondstemming altijd op de drempel van het bewuste ligt. Wat als het niet goed gaat, als alles niet OK is? Dat kan toch ook?

Die grondstemming spoort met de zienswijze die mensen er diep van overtuigt dat zij overgeleverd zijn aan willekeur en aan mogelijke boosaardigheid. Willekeur van de zijde van politici, die hun eigen gang gaan en het contact met de kiezers verloren hebben, zo is het gevoelen. Willekeur van de grote naties zoals ‘Amerika’, die de wereld schijnen te beheersen en dicteren wat het kleine Nederland zou moeten doen, zoals al of niet meedoen aan vredes machten, die dikwijls oorlogsmachten blijken te zijn. Willekeur van de natuur waaraan men is overgeleverd: tsunami’s, aanbevingen, overstromingen en droogten. Het televisiescherm en de kranten berichten over ziekten die dreigen uit te groeien tot wereldwijde epidemieën, waarvoor nauwelijks bescherming of genezing is. De armoede van een groeiend gedeelte van de bevolking wordt zichtbaarder. Bedelaars, decennia lang ondenkbaar in het Nederlandse straatbeeld, verstoren de illusie van welvaart. Zij heten nu ‘daklozen’. En steeds maar weer: zinloos geweld, jongeren die bij een conflict naar hun mes grijpen of gewoon de ander doodtrappen. Ouders, die kinderen vermoorden. De alomtegenwoordige angst voor terrorisme, die sommige mensen stations en winkelcentra doet mijden. Moslims, zijn dat nu bedreigende heidenen, of medelanders die gewoon met ons samen kunnen leven in vrede? Maar ze zijn zo anders! De vele dingen die zomaar gebeuren in de samenleving geven een gevoel van machteloosheid: de vooruitgang of achteruitgang van de economie, het vergroten of verkleinen van de koopkracht, bezuinigingen in onderwijs en zorg, het invoeren van een voor velen onbegrijpelijk nieuw zorgstelsel. Deze zienswijze veroorzaakt een diep pessimistische grondstemming. Veel mensen hebben hun basisvertrouwen verloren dat er een kracht ten goede – hoe dan ook benoemd – werkzaam is in de wereld. Zij worden ten diepste wantrouwend.

Van deze twee zienswijzen, die wijzen van benadering en betekenisverlening aan de werkelijkheid zijn, overheerst de laatste. Mensen willen daarom gerust-

stelling, uitzicht op een betere situatie, veiligheid. Een vakantie kan een escape zijn, maar ook tijdens een vakantie, een vliegreis, vreemde steden, blijft de dreiging. En je moet na afloop toch weer gewoon naar huis. Het leven is daarbij vol keuzen geraakt en men is er niet zeker van of wat men kiest leidt tot een beter, een zekerder leven. Het leven is vol ambivalenties. Er is nauwelijks een kompas waarop men kan varen. De aloude waarden, waarmee men opgevoed is, hebben aan vanzelfsprekendheid ingeboet. Trouwen of samenwonen? Kinderen krijgen/nemen of niet? Hoeveel en wanneer? Wie verdient het geld, wie blijft meer thuis om te zorgen? Wat doen we met onze ouder wordende ouders die aan de andere kant van het land wonen? Wat is nu eigenlijk het goede, het juiste gedrag?

In pogingen om toch wat van het leven te maken, om toch de optimistische kijk te kunnen behouden, voegen velen zich in in de belangrijkste trend in onze samenleving: geld en goederen verzamelen geeft de begeerde zekerheid, veiligheid en geruststelling. Dat maakt dat we het allemaal zo druk hebben. Dat alles maakt dat velen zo moe zijn. Zij willen met rust gelaten worden en zelf uitmaken hoe ze hun levenstijd besteden.

Over deze belevingswereld spreekt men doorgaans in een taal, waarin God, geloven en kerk afwezig is. Velen verloren ook het vertrouwen in de kerk. Er is eerder wantrouwen jegens de kerken. Zij zijn van een voorbije tijd, luister maar eens naar hun taal! Ze willen betuttelen, alles wat met genot te maken heeft is voor kerken verdacht! Ze zijn uit op je geld, op je vrije tijd, op je vrijheid in het algemeen! Dit alles sluit niet uit dat er toch een behoefte aan iets is dat alle verwarring en drukte, alles wat verontrust, alles wat voorbijgaat, ompant. Maar minder en minder zoekt men daarnaar in de kerken. In het NRC Handelsblad van 30 oktober 2006 schrijft Marjoleine Vos:

“Sinds een klein jaar bestaat het begrip ‘soloreligieuzen’. Soloreligieuzen zijn mensen die binnen en buiten de kerk op zoek zijn naar iets wat ze niet krijgen. Ze lezen veel, hebben een persoonlijke canon, zijn gevoelig voor rituelen, maar komen niet uit met de kerkelijke dogma’s. Ze zijn ook vaak niet religieus eenkennig. Zo ongeveer wordt verondersteld. Laatst was er een bijeenkomst over, en met zulke mensen. Een deelneemster, een nog jonge vrouw die theologie studeerde, zei dat ze zich bijzonder soloreligieus voelde. Zo solo dat ze vaak op zondag een eigen religieuze dag samenstelde voor de televisie. Daar was op zondag van alles te zien, zei ze.”

Ook mensen die ‘van huis uit’ lid van een kerk waren, vaak zelfs ook diegenen die nu nog meelevend willen zijn in hun kerkelijke gemeente delen in deze gevoelens. Voor hen heeft de alledaagse wereld zijn eigen taal, die verschilt van de taal van het geloven. Het lijkt zo soms of de alledaagse wereld zich naast de geloofswereld afspeelt. De verhalen van het Oude Testament, gesitueerd in

een wereld van lang geleden en die van het Nieuwe Testament, waarin Jezus rondwandelt met zijn discipelen en wonderen doet, sterft – voor de zonden van de wereld – en opstaat uit de dood, zijn als sprookjes. Carla, 35 jaar oud, één van de informanten in mijn boek over de partiële participatie in de kerken: *Met één been in de kerk* (2004), gereformeerd opgevoed, dochter van een predikant en nu nog met één been in de Protestantse Kerk, zegt herhaaldelijk dat zij dat wat in de kerkdienst wordt gezegd en over het geloof wordt geleerd “zo moeilijk” vindt. Zij is een intelligente vrouw. Het feit dat ze wat haar gezegd wordt “zo moeilijk” vindt, kan niet aan haar gebrek aan intelligentie liggen. Toch zegt ze: “Ik snap het niet”. Wat ze bedoelt is dat wat ze hoort niet te vatten is in het referentiekader dat zij, levend in deze tijd, heeft gevormd en waarmee ze in het dagelijks leven betekenis geeft aan wat zij waarneemt en beleeft. Zij en haar man Joris (41), hervormd opgevoed en nu ook met één been in de kerk, zeggen:

Carla: “Boeiend is wanneer je er iets mee kán”.

Joris: “Als je het direct kan plaats. Als het verband heeft met wat er om je heen en in de wereld gebeurt. Als het alleen maar gaat over de koningen van Juda, dat interesseert me niks. Zo van: toen is dat geschreven en die dachten er zo over. Het is allemaal geschiedenis, daar heb ik vandaag niks aan... Ik vind het zo iets als een sprookjesboek” (Bons-Storm, 2004, 16 en 17).

Zelden ervaart men de hand van God, die machtig ingrijpt van buitenaf. Bidden helpt zelden. Is er wel Iemand daar die luistert?

Met andere woorden: religiositeit en verlangen naar een vaste grond voor het bestaan zijn er wel, maar kerkelijkheid en geloof volgens de traditionele theologische taal verliezen snel terrein. De taal van kerk en traditionele theologie zegt velen niets meer. Uit de interviews in mijn boeken, zowel in *Met één been in de kerk* (2004) als in *Kracht en Kruis. Pastoraat met oudere vrouwen* (2000) blijkt dat mensen echter wel verlangen naar Iemand die met hen meegaat in alles wat zij beleven. Men zou meer ‘alles op een rijtje willen krijgen’. In het leven, dat wordt ervaren als ingewikkeld, moeilijk en dikwijls bedreigend, verlangt men naar Iets of naar Iemand die al het wereldse gedoe en gedonder te buiten gaat, het alles kan omvatten en er zin aan kan geven. Men verlangt naar Iets of Iemand dat/die hen echt raakt, een snaar aantokkelt en een emotie oproept, die hun – al is het maar zo nu en dan – een gevoel geeft dat zij één hele persoon te zijn, met een hart, ongespleten door vele stemmingen en rollen. Het boek *Moderne devoties*, een boek met geloofsverhalen, illustreert dit. Eén van de vrouwen in het boek, Désanne van Brederode, die zichzelf christelijk noemt, zoekt en beleeft haar religiositeit als verwondering, dankbaarheid, eer-

bied en liefde. Maar ze spreekt ook van angst voor de willekeur:

“Mijn eigen willekeur. Mijn onmacht. Mijn lafheid. Ik ben toegerust met grootse gaven en toch laat ik ze niet vrijelijk uitstromen” (in Manuela Kalsky e.a., 2005, 44, 45).

Wanneer mensen de kerken beleven als instanties die hen steeds minder zeggen dan verliest ook het pastoraat terrein. Het pastoraat zou een unieke mogelijkheid kunnen zijn om in tijden van onzekerheid en ‘ieder voor zich’ medeleven, houvast en uitzicht aan te bieden. Ik denk dat goed pastoraat juist in deze tijd nodig is. Het is echter niet zinnig om zich alleen te concentreren op steeds betere pastorale methoden, zonder het klimaat van de hedendaagse cultuur en samenleving én de boodschap die aangeboden wordt in het pastoraat, te analyseren. Het is nodig om in een breder verband de aandacht te richten op de vraag wat maakt dat de kerken – en met hen het pastoraat – mensen zo weinig meer te zeggen heeft.

Het citaat uit het interview met Helena, dat als motto boven dit hoofdstuk staat, is typerend voor veel dat mensen van tegenwoordig denken over pastoraat. Men wil iets aangereikt krijgen. Maar de ‘geijkte beelden’ doen het niet meer. Datgene, waaraan de beelden geijkt werden, is zelf onzeker geworden. Heel opvallend is dat de figuur van Jezus als verzoener van zonden via het kruis bij verreweg de meeste geïnterviewden een veel kleinere plaats inneemt dan die in de officiële dogmatiek en in de kerk aan Jezus wordt gegeven. Dit komt overeen met de uitkomst van een onderzoek naar de plaats die Jezus Christus in het leven en geloven van Protestantse Duitse vrouwen inneemt (Roselies Taube e.a., 1995; zie ook De Haardt, 2006, 34). Daarbij komt dat in de belevingswereld van veel mensen de almacht van God is afgekald: het gaat mensen niet zozeer om een wonderlijke uitredding uit allerlei problemen. Mensen willen Gods welwillende aanwezigheid ervaren.

“Ik heb zoiets van: niet te ver vooruit kijken, dat heeft geen zin. Proberen bij de dag te leven. Maar een toekomstverwachting heb ik niet meer. Niet meer wat we vroeger aan dromen hadden. Niemand weet hoe z'n leven loopt. We gaan gewoon door. Maar zonder God-boven had ik het nooit gekund” (interview met Judith in Bons-Storm, 2004, 30).

De dominante theologie is gepreoccupeerd met zonde en schuld en met een mogelijke vergelding of verzoening en beloning in een hiernamaals. Gesprekken voerend met de mensen, die mij over hun geloof in hun leven vertelden voor de boeken *Kracht en Kruis* (2000) en *Met één been in de kerk* (2004) trof mij het feit dat nog steeds veel mensen met één of met twee benen in de kerk hun bestaan beleven in de schaduw van het zondig-zijn voor God, en daaronder lijden. De kerken vatten hun voorstelling van de relatie God-mens samen in het grote verhaal van het lijden van Jezus als nodig voor de verzoening

van de zonden van de mensheid. God speelt in dit verhaal de rol van de lieve, maar strenge vader. Aan sommigen, diep ingeleid in het zonde en schuldverhaal in hun kerk, zegt dit verhaal nog wel iets. Hun zelfgevoel heeft zich gevormd naar het model van de zondaar/zondares, de schuldige.

“Jezus betekent veel voor mij. Hij is mijn verlosser en als ik kijk naar mijn zondig leven, dan zeg ik: ‘Gelukkig is daar Jezus om mijn straf te dragen’. Mijn zonden zijn vele, alleen mijn zondige gedachten al, die zijn menigvuldig. Soms doe je de daden niet, maar de gedachten... gelukkig heeft Jezus zijn bloed voor mij gestort” (Hermina in Bons-Storm 2000, 73-74).

Hoewel Hermina volgens haar denken over God en mensen weet dat Jezus voor haar de straf heeft gedragen, blijkt ze in een gesprek met mij diep ongelukkig, al spreekt ze daar in het algemeen niet met anderen over. Aan het eind van een open gesprek zegt ze aarzelend dat ze denkt dat zij de zonde tegen de Heilige Geest heeft begaan, een zonde die volgens haar in de Bijbel onvergeeflijk wordt genoemd.

“Ik heb verschrikkelijk veel moeite met de Heilige Geest. Op de radio hoorde ik iemand zeggen: ‘De Heilige Geest moet in je komen’, maar hoe kan een Heilige Geest wonen in mij, die zo zondig is? Ik ben volkomen overtuigd van de doortrokkenheid van de zonde. Ik ben ook in de genade, maar... ik ga ook om met mensen die totaal niet gelovig zijn. Hoe kan dat nou samengaan met de Heilige Geest, die in mij woont? Ik weet ook zeker dat God mij nooit zal aanzien voor de zonden, want daar heeft Jezus zijn bloed voor gestort. Maar toch: woont nou die Heilige Geest in mij, ik hoop het niet want dan ben ik verloren (Bons-Storm, 2000, 114).

Ook mensen die nu ‘van de kerk los’ zijn leven soms nog met de voorstelling van God, die zij vroeger als kind hebben meegekregen: een God tegenover wie zij altijd te kort schieten. Anderen, meer beïnvloed door de moderne gedachte dat de mens ook het goede kan kiezen en doen, worden niet aangeraakt door het feit dat elke kerkdienst staat in het kader van schuld en mogelijke verzoening. Het zegt hun niets meer, irriteert hen dikwijls.

Serius moet worden genomen dat het bij mensen van nu om het dagelijks bestaan gaat met alles wat daarin zich afspeelt. De nadruk is komen te liggen op dit leven, minder op een te verdienen/uit genade hemel later. In dit dagelijks bestaan is schuldgevoel anders dan vroeger. Natuurlijk is er nog wel schuldgevoel over daden en woorden die men betreurt. Maar het gevoel dat de mens als mens door en door slecht is, wordt door velen niet beleefd. In de interviews blijkt dat men steigert tegen de term: “In zonde ontvangen en geboren” (Bons-Storm, 2004, 79 en 110). Men is wel bezig met de vraag naar het Kwaad en de vraag naar het juiste leven: de ethiek.

De aanleiding tot het schrijven van dit boek

Dat zoveel mensen mij zeiden dat het christelijk geloof hun *niets meer zegt en hen niet meer raakt* heeft mij aangegrepen. Hoe kunnen we doorgaan met het werken in de gemeenten, ook in het pastoraat, wanneer we zo dikwijls ‘het zegt me niets meer’ horen van veel gemeenteleden? Het is mensen dikwijls niet zo duidelijk als het vroeger was, waaróm zij nu eigenlijk zouden moeten geloven en meedoen in de christelijke geloofsgemeenschap. Wat hebben zij eraan? In bijbelse termen: “wat nut het hun”? Vroeger was dat helder: het doel is om het eeuwige leven, en wel in de hemel, te verkrijgen. Mis je dat doel, dan kom je in de hel. Mensen van nu zijn echter veel meer gepreoccupeerd met het leven nu dan met het hiernamaals. Velen verwerpen het bestaan van de hel. Maar ook de hemel als plaats na het sterven is niet meer zo belangrijk. Misschien re-incarnatie, zoiets als een tweede kans, maar die hemel van weleer, die grote schaar die juicht voor Gods troon? Ja, je kunt niet weten, misschien... maar het komt tegenwoordig op het *leven* aan. Dáár heeft men het druk mee. Men zit met die nadruk op het leven nu, naar mijn inzicht, niet ver af van wat het evangelie altijd al bedoelde. Het evangelie is werkelijk een *goed bericht* wanneer het, zoals Johannes 10: 10 zegt, leven in overvloed, leven in al zijn volheid geeft. Dat, wat verkondigd, geleerd en in het pastoraat gecommuniceerd wordt, moet de kwaliteit van het leven verhogen. De boodschap van theologie en kerken is bedoeld om mensen het diepe gevoel en de overtuiging te geven dat het goed is dat juist zij er voor een poosje op deze aarde zijn. Ze zijn daar vanaf het begin van hun bestaan niet alleen. Zij werden door anderen voortgebracht en komen in een groep, een stam, een gemeenschap. Het is duidelijk dat mens-zijn in principe is: medemens-zijn. De goede boodschap zou aanwijzingen moeten geven voor het tot bloei brengen van de mens als persoon en als medemens in een bepaalde gemeenschap, evenzeer als vrouw, als als man. Het evangelie, vertaald in verkondiging, onderricht en pastoraat, dient er over te gaan wat God met dat tot bloei brengen te maken kan hebben. De kern van de boodschap, dat wat de boodschap tot *goede* boodschap maakt is, dat een relatie met God er aan meewerkt om mensen het gevoel en de overtuiging te geven dat hun leven kan lukken, zinnig kan zijn omdat in Godsnaam een zin en haalbare doelen voor het leven worden gegeven, concreet te beleven in het dagelijks bestaan. Spreken over God dient, kort gezegd in aloude taal, heilbrengend te zijn en *als heilbrengend beleefd te kunnen worden*. Dan zal dit spreken mensen van nu iets zeggen.

Al jarenlang houd ik, op uitnodiging, lezingen ergens in het land en soms daarbuiten. Vroeger werd ik vooral gevraagd door vrouwengroepen, vrouwenverenigingen, Vrouw en Geloofgroepen. Ik voelde en voel mij nog steeds de bondgenoot van al die vrouwen die zich bewust geworden zijn van grove of

subtiele discriminatie, ontkenning of ridiculisering in kerken, wetenschap en de samenleving als geheel. Veel vrouwen hebben moeite om zich volwaardig lid te weten van de kerken. Zij hebben vragen bij de wijze van bijbeluitleg, bij de dogma's, bij de taal die niet de hare is, niet op haar leven en haar verlangen naar een in Gods naam gelukt leven slaan. Zij voelen zich niet meer geraakt. De boodschap, zoals die door de kerken (en ik kan hier in het algemeen spreken) gebracht wordt, *zegt vrouwen al vele jaren weinig*. Veel vrouwen leden daaraan, zij zochten elkaar op, bleken tot hun verrassing met velen te zijn en vormden in de tachtiger jaren van de 20^e eeuw de Vrouw en Geloofbeweging en in 1987 de Oecumenische Vrouwensynode. De feministische theologie heeft deze ervaringen als uitgangspunt en komt dus op uit de basis. Zij bekeek de dominante theologieën, haar denkwijze en de producten daarvan kritisch met de ogen van gemarginaliseerde mensen, in dit geval vrouwen. Zij bestudeerde de teksten zelf en construeerde zelf alternatieve ideeën over God, die ook vrouwen konden inspireren. Veel van de creativiteit die uit Vrouw en Geloofgroepen en uit de inzichten van de feministische theologie naar buiten kwam werd echter door de samenleving en vooral door kerken en theologie genegeerd. Het werd gezien als slechts voor vrouwen. *De* theologie gaat gewoon door, voornamelijk bedacht door witte, niet onbemiddelde middenklasse-mannen. Dit gebeurt niet uit kwaadaardigheid, maar omdat deze theologen gevangen zitten in een denksysteem dat het aannemelijk en zelfs onontkoombaar maakt dat mannen meer zeggenschap, en meer mogelijkheid tot relevante kennisverwerving over God hebben dan vrouwen.

Wat er de laatste jaren gebeurde is, dat ik, naast mijn optredens voor vrouwen-groepen, steeds meer gevraagd word inleidingen te houden over allerlei onderwerpen, het spreken over God, pastoraat en gemeenteopbouw betreffend, op samenkomsten georganiseerd door Raden van Kerken, leerhuizen in plaatselijke gemeenten of classes. Daar spreek ik voor mannen en vrouwen. Want ook bij veel mannen is nu bewust geworden dat de boodschap van de bijbel, zoals die in de kerken wordt verkondigd, hun eigenlijk weinig of niets meer zegt. Zo op het eerste gehoor gaat het in de kerktaal wel over hen. Zij kunnen zich zelfs identificeren met God, vader, heer, al gebeurt dit meestal onbewust. Maar ook veel mannen gingen ervaren dat de boodschap van de kerk hun leven niet echt raakt. Zij gingen grotendeels gewoon weg. Sommigen vonden inspiratie in een Basisgemeente of bij de 8 Mei Beweging, maar velen raakten geleidelijk aan, of abrupt – bijvoorbeeld in puberteit of adolescentie, maar ook later in het leven – los van de kerk. Veel mannen die in de kerk zijn overgebleven worden zich nu ook bewust dat de meeste kerken wel erg leeg worden. Zij zien dat veel mensen in de gemeenten geen behoefte hebben aan pastoraat in de klassieke vorm van geregeld bezoekwerk. In een Gereformeerde Kerk, waar het tot voor

enkele jaren nog heel vanzelfsprekend was dat dominee en/of ouderlingen geregeld op pastoraal bezoek gingen bij de gemeenteleden, wordt nu ook het probleem acuut. Het is niet meer vanzelfsprekend dat zij bij de gemeenteleden binnengelaten worden en zij vragen om toerusting over het onderwerp, met de titel: ‘Hoe komen wij erin?’. Er zijn andere vormen van professionele hulpverlening en begeleiding gekomen, buiten de kerk. Men vraagt zich af: wat is het ‘extra’ van de pastorale boodschap van de kerk? Zoals iemand zegt in *Met één been in de kerk*: “Ik vind daar niks wat ik buiten de kerk niet vind”(blz. 14). Wat ik nu tegenkom in de discussies na mijn inleidingen in allerlei zalen en zaaltjes, bij allerlei groepen en gelegenheden, zijn steeds weer variaties op het thema: *De kerk zegt zo weinig meer*. Wat men bedoelt is: de boodschap raakt ons bestaan niet. Omdat men zelf niet meer weet wát het belang van geloof en kerk kan zijn, kan men het ook niet aan de volgende generaties overdragen.

In die discussies merkt soms iemand op: “Ik wou dat hier iemand van de synode bij was”, of: “Hoe zeggen we dit alles tegen de bisschop?”. Er heerst pessimisme en soms een soort doffe berusting over het door de gemeenteleden waargenomen gebrek aan begrip en meeleven van de top van de kerken. Ten opzichten van die top heeft men hetzelfde gevoel als tegenover de landelijke of plaatselijke regering: ‘ze doen maar, het maakt niet uit wat wij zeggen’. In die discussies na lezingen zie ik alle onderwerpen waarmee ik mij in mijn leven heb beziggehouden voorbij komen. Wat in de Oecumenische Vrouwenbeweging al gemeengoed is, inspiratie geeft en daar van harte gevierd wordt, wordt sommige vrouwen en veel mannen nu pas bewust. Ik heb daarom de behoefte om de samenhang tussen al die verlangens naar verandering en vernieuwing en de verschillende vormen van frustratie te overdenken en naar verheldering te zoeken. Daarom zullen onderwerpen die ik in artikelen of boeken van vorige jaren behandelde, soms in dit boek terugkomen – naar ik hoop – in een groter verband dat plausibiliteit heeft. Mijn verlangen – misschien wel mijn hartstocht – is om aan te tonen dat er echt wat moet veranderen in het denken en doen van de gemeente, ook wat betreft het pastoraat, wil de wijze waarop de kerken en de traditionele theologie het evangelie vertolken nog een kans hebben mensen iets te zeggen en hen te raken. Het gaat mannen en vrouwen aan. Ik wil niet blijven staan bij het lamenteren over de teruggang van de participatie aan de kerken. Het is niet genoeg om moed te vatten en zichzelf en anderen aan te sporen om de kerk, zoals die is, beter te laten functioneren. Er moet graafwerk verricht worden naar de wortels van het theologisch denken dat het kerkzijn tot nu toe vorm geeft.

Het belangrijkste uitgangspunt van dit boek is mijn beleving dat er een kloof is tussen de wijze van betekenis verlenen en denken van vele theologen en pastores aan de ene kant en van vele gemeenteleden aan de andere kant. Om te kun-

nen gaan hopen dat het evangelie weer iets gaat *zeggen* is het niet voldoende om nieuwe pastorale technieken aan te leren. Ieder die pastoraat doet zal zich moeten verdiepen in de leefwereld en de denkwereld van gemeenteleden. Velen doen dit al, maar zij zullen ook serieus moeten nemen dat deze leefwereld niet meer aansluit bij de traditionele taal waarin over God en mensen wordt gesproken. Ook die traditionele taal zal serieus onderzocht moeten worden. Ook pastores, professioneel of niet, zijn mensen van deze tijd. Maar zij zijn meestal mensen, die nog wel een zekere verbinding zien tussen de boodschap van theologie en kerk enerzijds en het alledaagse leven anderzijds. Dat zoveel niet-professionele ambtsdraagsters/ambtsdragers afhaken nadat hun ambtsperiode is afgelopen heeft vaak zijn reden in de ontgoocheling, die ouderlingen aangrijpt nadat zij zó dikwijls ervaren hebben dat veel gemeenteleden geen boodschap meer hebben aan de kerk (zie De Roest, 2002 en Bons-Storm, 2004, 62 evv.). De wijze, waarop veel gemeenteleden in de wereld staan, geeft hun niet vanzelfsprekend oren om de boodschap van de kerk te begrijpen of te beamen. We zullen de wijzen van betekenis-verlenen en denken onder de loep moeten nemen, zowel die van de wereld van nu als die van de ‘wereld’ van de kerk, van de traditie, het evangelie zoals deze worden verkondigd in de gemeente.

Zoekend naar een pastoraat, dat wat zegt, moet ik dus een lange omweg maken. We zullen moeten nadenken over de vooronderstellingen van ons denken en van de dominante theologie om uit te komen bij een evangelie dat niet alleen een ‘een goed bericht’ is, maar als goed bericht *herkend* kan worden in onze huidige samenleving en cultuur. Zonder die lange omweg gaat het niet. Op die omweg moeten we het klimaat verkennen, waarin veel mensen van nu leven, of ze het zich bewust zijn of niet. Dit huidige culturele klimaat heet *postmoderniteit*. In mijn betoog wil ik allerlei draden, door andere theologen al gesponnen, dankbaar samenweven om zicht te krijgen op een mogelijke overbrugging van de kloof tussen de leefwereld van mensen nu en de taal en verbeelding van de dominante theologische traditie, ten dienste van het pastoraat.

Pastoraat als toewending tot mensen in Gods naam

‘Pastoraat’ zie ik als elke ontmoeting, elke communicatie – met of zonder woorden – die in het perspectief staat van Gods toewending tot mensen. Elke ontmoeting of communicatie, die staat in het licht van Gods toewending tot mensen, is een ontmoeting of communicatie met *pastorale kwaliteit*. In een ontmoeting met pastorale kwaliteit bieden mensen elkaar aandacht aan en willen daarin voor elkaar een hulp zijn om zinnig, in de lichtkring van Gods liefde, mens te zijn. Maar hierbij staat niet van te voren vast wie God is. In de pastorale ontmoeting worden juist de ideeën, de verwachtingen, de hoop en de angst aangaande God wederzijds geëxploreerd. Zo is pastoraat een ontdekkingsstocht

(Lindijer, 1998, 230). Dick Tieleman spreekt van ‘heuristisch’, zoekend pastoraat (Tieleman, 1995, 170 vv.).

Niet alleen een als pastoraat bedoeld bezoek van een dominee of contactpersoon, bezoekdame, pastoraal medewerk(st)er of hoe men een gemeentelid dat pastoraat doet maar noemt, kan zo pastoraat genoemd worden, maar elke ontmoeting kan pastorale kwaliteit hebben, waar, wanneer en tussen wie die ook maar plaats vindt. Een gesprekje aan de deur met de buurvrouw, een gesprek op een verjaarsvisite, een groet op straat, de communicatie in de kerkdienst of op een leerhuis of gesprekskring, alles kan pastorale kwaliteit krijgen wanneer één of meer van degenen die elkaar ontmoeten dit – soms even – zien als staand in het perspectief van Gods toewending, Gods meegaan met mensen in hun dagelijkse omstandigheden. *Pastoraat gebeurt wanneer minstens één partner in een ontmoeting zich toewendt tot een ander omdat z/hij vermoedt, hoopt, verlangt of gelooft dat dit past bij de God, waar z/hij bij wil horen.* Pastoraat gebeurt door mensen die dit in Gods naam willen doen: een wereldwijde gemeenschap van allerlei geloofsgemeenschappen. Men zou kunnen zeggen dat niet alleen ‘de gemeente’ pastoraat doet, maar dat daar, waar toewending en communicatie plaatsvindt met pastorale kwaliteit, de geloofsgemeenschap gevormd wordt. Juist deze ontmoetingen zijn gemeenschap-stichtend en gemeenschap-bouwend. Het gaat erom dat mensen met elkaar omgaan in wederkerigheid, elkaar opmerken, belangstelling voor elkaars leven hebben en dit zó doen, dat zij zichzelf en de ander in perspectief zien op Diegene of Datgene wat het leven omvat: de te verlangen realiteit die wij ‘God’ noemen. Soms wordt een vluchtig pastoraal contact verdiept. Dan komt het tot een gesprek over verontrustende dilemma’s en vragen, over lijden of verlies, misschien over het ontbreken van inzicht en uitzicht in het bestaan, alleen en met anderen. Zo’n gesprek gaat niet alleen over wat er gebeurt, maar ook over hoe je dat wat gebeurt in het leven kunt ‘zien’ en hoe je ermee kunt leven en erdoorheen zinnig kunt overleven. Dan gaat het over wat men kan *geloven*. Zo wordt pastoraat tot *geloofsgesprek*.

Het doel van een ontmoeting met pastorale kwaliteit zou men kunnen omschrijven als: mensen zich ervan bewust maken dat zij staan in de lichtkring van Gods Aangezicht. Spreken over ‘Gods Aangezicht’ houdt in dat wij ons voorstellen dat God zich toewendt tot mensen en dat God zo dichtbij is, dat God te onderscheiden, te bemerken, te voelen en te herkennen is. God staat niet met Haar/Zijn rug naar mensen. Ontmoetingen met pastorale kwaliteit willen ervaarbaar maken dat deze toewending van God er is. De God van de bijbel, die een plaats tussen de mensen verkoos en te kennen is in incarnatie, wil ook aanwezig zijn bij het pastorale contact. Deze veronderstelling is de basis voor het pastoraat. Zonder deze veronderstelling is het moeilijk om moed te heb-

ben verlegenheid te overwinnen en zich tot een ander te wenden en te vragen: “Hoe gaat het met jou?” of “Gaat het wel goed met jou?”. K.A.Deurloo stelt dat “Ha-Sjalom lekha”: “gaat het wel *goed* met je?” een bijbelse groet is, die teruggaat op Genesis 1. Het is de bedoeling dat het goed gaat (Deurloo, 2005, 1). God wil dat het mensen goed gaat, omdat God van mensen houdt. Hoewel dat theologisch zo kan zijn, is het gesprekstechnisch toch beter om de vraag open te stellen. Wanneer mensen zonder meer worden geconfronteerd met de suggestie dat het eigenlijk wel goed met hen zou moeten gaan, maar het tegendeel ervaren, dan slaan zij meestal dicht. Het gaat er juist om dat de ene mens aan een ander mens de gelegenheid geeft om veilig te zeggen wat z/hij op het hart heeft: positieve en negatieve zaken. Iemand die als pastor functioneert is iemand die wel voor even – al of niet incognito – ‘een plaats van God’ wil zijn (zie Kuitert, 2002, 235) en zich naar een mens toewendt. Dit doet iets aan het zelfgevoel van mensen. Wát het doet, hangt af van de wijze waarop God in het pastorale contact wordt voorgesteld en beleefd. Theologie kleurt dus het pastoraat.

Het kan zijn dat de theologische veronderstellingen maken dat de mens zich in de eerste plaats een *onmondig kind van God* gaat voelen, dat geroepen is tot gehoorzaamheid aan God de vader. Eigen initiatief wordt dan niet positief beoordeeld. Lopen op Gods weg als Gods in principe onmondig kind valt niet zelden samen met lopen op de weg van wat in een samenleving als fatsoenlijk wordt gezien, als overeenkomstig de rollen die aan mensen op bepaalde posities in de samenleving worden toegekend. Mannen met andere rollen dan vrouwen, een dubbeltje wordt nooit een kwartje. Hierbij hoort de veronderstelling dat mensen het gezag van een vader erkennen, ook als zij volwassen zijn. Echter, veel mensen, wat hun zelfgevoel betreft veranderd door de moderniteit tot meer mondige mensen, hebben dit vanzelfsprekende gezag voor een vaderfiguur niet meer. “Dat zoek ik zelf wel uit” is vaak hun reactie wanneer men hun *in naam van een Vader* aanwijzingen voor het leven geeft. Zij voelen zich betutteld, beknot in hun vrijheid.

De geïnterviewden voor mijn boeken *Kracht en Kruis. Pastoraat met oudere vrouwen* en *Met één been in de kerk*, maar ook de vrouwen in de bundel *Moderne Devoties. Vrouwen over geloven* (Kalsky e.a., 2005) laten echter duidelijk zien dat godsdienst niet noodzakelijkerwijs bevoogdend hoeft te werken, al menen velen in onze samenleving dat dat wel zo is. Geloven kan juist de subject-kwaliteit versterken en de persoon een gefundeerd gevoel van eigenwaarde en zeggenschap geven in een wereld die dat subject op vele manieren van zijn waardigheid berooft. Het gaat er maar om hoe men de relatie met God ziet.

Men kan God ook zien als Vriend(in) en Bondgenoot, die met Haar/Zijn Geest

mensen, geschapen naar Gods beeld, inspireert en moed inblaast om zoveel mogelijk de eigen verantwoordelijkheid te gebruiken. Bij dit inzicht hoort dikwijls dat de mens verantwoordelijk is, niet alleen voor het eigen leven, maar ook voor een veel wijdere kring: de veranderende samenleving.

Het is duidelijk dat het bij pastoraat als toewending en communicatie in het perspectief van Gods toewending naar mensen heel belangrijk is hoe mensen over God denken en hoe zij de relatie van mensen tot God zien. Is God een God, die gepreoccupeerd is met zonde en schuld? Gaat het er dan om in de hemel te komen? Of is God anders? Hoe dan?

Het is daarbij niet alleen van belang wát zij over God denken, dus hoe zij zich God voorstellen. Belangrijk is ook *op welke manier* zij over God denken. In dit boek zal de wijze van denken aandacht krijgen.

Leven in een postmoderne tijd

Wij leven in een postmodern klimaat. ‘Postmodernisme’ is een woord, dat pas de laatste jaren overal opduikt. Postmodernisme duidt allereerst op een ervaring van de verhouding met de werkelijkheid; het duidt op de *grondkleur van de beleving van de werkelijkheid*. In het postmodernisme krijgt deze beleving een naam, en daarmee kan zij bewust worden, geïnterpreteerd, geanalyseerd, beoordeeld worden. We hebben het hierbij vooral over de Westerse wereld en culturen, hoewel met de huidige mondialisering deze Westerse cultuur ook in het Oosten en Zuiden gevonden wordt. Postmodernisme, als kleur van de cultuur en als levensgevoel komt niet uit de lucht vallen. Het karakteristieke eraan is dat het ‘post’, dus na het modernisme komt.

Vóór het modernisme, in het premodernisme, ging men algemeen uit van het metafysische, het goddelijke, als het uiterste oriëntatiepunt dat de Waarheid garandeerde en richting gaf aan het leven. God wás de Waarheid. Om goed te leven en te sterven diende de mens zich te richten naar die Waarheid, naar God en zijn wil. Gods wil was te kennen door zijn woord, de bijbel en door te luisteren naar mensen/mannen met een ambt. Door dat ambt waren zij immers verheven tot aan de goddelijke sfeer en konden zodoende uit Gods naam spreken. Geen democratie, maar theocratie, bij monde van mannen met een ambt, schriftgeleerden, omgeven met het halo van Gods mandaat, Godsmannen.

In het modernisme kwam de mens tot de ontdekking dat hijzelf – het ging aanvankelijk alleen over mannen – een denkend subject kon zijn. Hij ging zichzelf zien als iemand die zelf verantwoordelijkheid dragen kan bij het ingrijpen in een gang van zaken. De werkelijkheid, voorheen gezien als Gods Schepping en door God bestuurd mysterie, werd object voor wetenschappelijk onderzoek, haar ‘waarheid’ door mensen ontsluitend. De kennis, wetenschappelijk gefundeerd op onderzoek en analyse van de gevonden feiten, werd opgevat als ken-

nis van de veronderstelde werkelijke stand van zaken en de omstandigheden die deze werkelijke stand van zaken beïnvloeden. Kennis gaf toegang tot waarheid, ontsluitte waarheid over de realiteit. Nog steeds werd verondersteld dat er één waarheid over de werkelijkheid gevonden kon worden, dé uiteindelijke wetenschappelijk gefundeerde waarheid. Kennis van deze ene waarheid maakte het mogelijk om controle over de werkelijke gang van zaken te verkrijgen. Kennis van de waarheid is macht. De onderzoeker, de wetenschapper, de hoog opgeleide deskundige werd een garantie voor deze waarheid. De wereld kon steeds meer door de mens worden gemanipuleerd, in de hoop dat eens, als alle mysteries waren ontsluitend, de denkende mens de hele wereld zou kunnen beheersen. Het modernisme wordt getekend door een vertrouwen in de vooruitgang.

Niet vergeten mag worden dat, zeker aanvankelijk, niet iedereen als denkend subject, dat de waarheid zou kunnen ontsluitend, aangemerkt kon worden. De voorstelling vanuit de pre-moderniteit waarin de hoogste macht aan een *vader, een koning, een Heer* wordt toegedacht, bleef het bewustzijn leiden. Mannen (van hetzelfde geslacht als De Vader), te meer als zij bemiddeld, westers en opgeleid zijn aan erkende onderwijsinstellingen, werden zodoende erkend als subjecten, maar vrouwen, armen, ondergeschikten, niet-witten en onopgeleiden niet. Zij werden pas veel later aangeraakt door de Verlichting en velen hebben nog steeds niet de vrijheid om zich als denkend subject – in de zin de moderniteit – te zien.

De moderniteit erkent het belang van educatie, van uitvoering uit de onwetendheid die mensen onder het juk van anderen houdt. Educatie kan heel gemakkelijk leiden tot emancipatie. Gaandeweg ging de Verlichting meer groepen beschijnen dan alleen westerse bemiddelde mannen. Mensen, die voordien niet geacht werden officieel erkend hoger onderwijs te volgen, gingen die opleidingen volgen en kenden zichzelf als subjecten zeggenschap toe. Was immers niet één van de burgerlijke slogans, typisch voor de moderniteit: Vrijheid, *Gelijkheid* en Broederschap? Door een steeds voortgaande educatie bracht de moderniteit een vergroting van het aantal mensen dat zelf gingen denken. Dat ‘zelf denken’ deed mensen vaak conclusies trekken die een andere inhoud hadden dan wat hun altijd was geleerd. Zoals blijkt uit de volgende citaten van twee geïnterviewden in *Kracht en Kruis* (er waren meerdere informanten die in deze geest spraken):

“Die Jezusfiguur uit mijn jeugd, die het offer voor je bracht en de zonden der wereld droeg, daar ben ik wat van los gekomen. Dat durf ik nu tegen u te zeggen, dat zeg ik niet op de bijbelkring. Sommigen houden nog vast aan het beeld van Jezus dat ze op de catechisatie leerden. Ik ben meer zelf gaan denken. Tegenwoordig is Jezus voor mij een inspirerend voorbeeld”.

“Ik begon meer zelf te denken. Ik geloof niet meer dat het bloed van Jezus ons van zonden reinigt. Dat idee maakte dat we veel te gemakkelijk zijn gaan praten over vergeving en verzoening. Er is geen verzoening zonder erkenning van wat er fout ging in je leven” (Bons-Storm, 2000, 75).

Maar er gebeurde meer. Vreemdelingen, vluchtelingen vestigden zich tussen ons. We leven steeds meer in een plurale samenleving. We zien mensen met andere waarden, andere culturen, andere religies, andere goden om ons heen. Zijn die culturen en religies meer of minder waard dan het christendom? We moeten met hen samenleven. We moeten ertoe komen om waarden te gaan delen. Christenen vragen zich af: is God alleen onze God en is Hij de beste? Of is de God van het christendom eigenlijk dezelfde als de Allah van de Islam? Maar hoe moet het dan met al die verschillende goden van de burenen, die Hindoes zijn? Daarbij kwam, dat Freud het idee van het bewust kiezende subject van de moderniteit verstoorde door aan te tonen dat er bij elk mens een duistere onderkant is van onbewuste dromen en driften.

Het bij de moderniteit behorende geloof in de éne waarheid en in de Vooruitgang werd zodoende geschokt. Hoezeer wetenschap en technologie ook voortschreden, de ideale, door de mens beheerste samenleving kwam niet naderbij. Integendeel. Wetenschap en technologie openden dikwijls een weg tot destructie, geweld en vernietiging. De verregaande mondigheid van de laat-moderne tijd ging als het ware een grens over en kreeg een *post-modern* karakter. Velen zijn het vertrouwen in de mens als beheersend subject, dat de uiteindelijke waarheid kan kennen, voorbij. Het basis-optimisme van de moderniteit veranderde in een pessimisme: mensen werden zich bewust van destructieve krachten in en buiten de mens. Mensen werden zich er ook van bewust dat vele verschillende visies, uit verschillende contexten, naast elkaar staan. Zij gingen zich afvragen: wat is nu eigenlijk de *juiste visie*, wat levert *waarheid* op? Is er wel een juiste visie? Chaos bleek uiteindelijk onbedwingbaar door de menselijke redelijkheid.

De *post-moderne* mens, min of meer ontgoocheld in het verlangen de uiterste waarheid en zekerheid onder universeel aanvaarde woorden te kunnen brengen, is op zijn/haar individualiteit teruggeworpen. Kritisch toetst z/hij zelf wat h/zij hoort of ziet aan de vraag: ‘Zegt het mij iets voor mijn leven?’. De mondigheid evolueerde in veel gevallen tot het slechts varen op eigen kompas. De eigen zienswijze, die bij veel mensen vroeger van geen belang werd geacht, kreeg de overhand. “Wat vind je er zélf van?”ging de doorslag geven. We kwamen in een ‘ik-cultuur’ terecht. Door sensitiviteitstrainingen werden mensen zich niet alleen van hun eigen opvattingen, maar ook van *hun eigen gevoelens* bewust. Dat maakt dat zij iets ook gaan beoordelen met de vraag: ‘Raakt het mij?’. Het blijkt in de praktijk van het leven in kerk en gemeente dat veel mensen afhaken

omdat zij, staande in het alledaagse leven, ervaren en onder woorden brengen: ‘Het zegt me niets meer’ en ‘Het raakt me niet’.

In de theologie is heel belangrijk te erkennen dat nu, door het mondig worden van veel mensen uit verschillende contexten, een veelheid aan meningen op mensen afkomt. De waarheid als houvast, in het geloof van groot belang, komt in een crisis. Wat bepaalt uiteindelijk dat iets waar is, objectief en onomstotelijk? Wat kan echt de enige troost zijn in leven en in sterven? Wie of wat is daar garant voor? Gods Woord? Een Godsmans? De mening van een alom bekende en veel geciteerde theoloog? Als dat niet zo kan zijn, is de chaos van een kakofonie van meningen dan het gevolg? Of vervallen we in uiterste relativiteit: alles kan waar zijn en ons handelen richten? Is waarheid dus helemaal niet meer universeel, maar individueel? Ieder haar/zijn eigen waarheid, uiterste tolerantie, onverschilligheid? Het postmoderne levensgevoel is geboren.

Het beeld van de moderne mens was de pelgrim. Hij was op weg naar de plaats van waarheid en al was het ook een lange weg, zij was te vinden. De waarheid was te kennen, zij hoefde alleen ontsluitend te worden door het juiste – wetenschappelijke – inzicht. Het beeld van de postmoderne mens is de vagebond (zie Wiersinga, 2000 en Lindijer, 1998). Z/hij is overal maar tijdelijk, z/hij winkelt, zapt, vindt overal iets van haar/zijn gading, neemt weinig serieus. Als er dan geen waarheid en dus geen rustgevend zekere is dat je zonder twijfel op het goede spoor zit, dan wordt het doel *zoveel mogelijk verstrooïing*. Bij het wegvallen van de dromen van Gods almacht en van de Vooruitgang zien we om en in ons een drang tot hedonisme, tot een ‘pluk de dag’-mentaliteit, tot niet vooruitzien. ‘De toerist’ is ook een beeld van de postmoderne mens: op zoek naar aansprekende ervaringen, liefst van het extravagante. Op zoek naar iets dat de mens raakt, verbazing of verwondering wekt, ontroert. Je kunt zeggen dat het leven een spel is, waarin je van alles probeert, maar het doel is nog steeds: winnen. Lukt het niet: jammer, opnieuw geprobeerd. We zien dat aan het teruglopen van het aantal vaste banen. Studenten, die iets gaan studeren al hebben ze er geen idee van wat ze later ermee zullen doen. We zien het in de kunst, waar de normen van de moderniteit, eenheid van stijl bijvoorbeeld, verlaten worden in een chaotische speelsheid. Een interessant voorbeeld is het Groninger Museum.

Waar Descartes het klimaat van het modernisme bewust maakte en het onder woorden bracht, was het Jean-Francois Lyotard, een Franse filosoof, die in 1979, in *La condition postmoderne*, de term ‘postmodernisme’ ijkte. Al eerder, in 1971 gaf de Amerikaanse hoogleraar Ihab Hassan zijn boek de titel: “The Dismemberment of Orpheus: Towards a Postmodern Literature” (Wiersinga, 2000, 24). Lyotard is vooral bekend om zijn constatering dat de grote verhalen hun tijd hebben gehad. ‘Grote verhalen’ zijn algemeen geldig geachte ‘verha-

len' van godsdiensten, filosofieën of theorieën. Het waren grote verhalen, die voor iedereen golden of moesten gelden, waar men in moest geloven omdat ze – door grote groepen – geacht werden algemene waarheid te bevatten. Lyotard stelt dat de waarheid is verstrooid, verbrokkeld, gefragmenteerd. 'Fragmentatie' is een typisch postmodernisme-woord. In dit klimaat van fragmentatie en verlies van oude zekerheden leeft het merendeel van de gemeenteleden, zich bewust of onbewust van de veranderingen, die zich in het cultuur-klimaat hebben voltrokken.

Voor theologie en geloven is daarbij van belang dat de beleving van autoriteit en gezag is veranderd. "De vaders zijn niet meer", zo stelde Gerard C. de Haas al in 1978 zijn boek.

"Een van de allergrootste belemmeringen voor de geloofwaardigheid van het christelijk geloof, waarover vooral veel jonge mensen struikelen, maar zij niet alleen, is dat God als de vader van alle mensen verkondigd en aangeroept wordt. Terwijl onze moderne maatschappij een vaderloze maatschappij is, waarin de restanten van het historische vaderlijke gezag snel aan het verdwijnen zijn" (De Haas, 1978, 86).

Toch zien we dat in de boodschap van de kerken, tot op vandaag, aan de Vader als vanzelfsprekend het hoogste gezag wordt toegekend. De hoofdstroom van de christelijke traditie verkondigt nog steeds 'het grote verhaal' van de dominante versie van de bijbelse boodschap. De kerk gaat door alsof er geen ontwikkelingen in het cultuurklimaat zijn geweest en is dan verbaasd dat zoveel mensen afhaken. Het is geen wonder dat ook het pastoraat aan zovelen 'niets meer zegt', want het staat in het kader van een uit de premoderne en moderne sfeer stammend 'groot verhaal', uiteengelegd in dogma's, waaraan algemene geldigheid wordt verleend. Maar mensen maken tegenwoordig zélf uit wat geldigheid voor hen heeft.

Men zegt soms: "Nou, maar er is toch al heel veel veranderd in kerk en theologie!". Ja, het lijkt soms of de traditionele manier van denken, zich uitend in dogma's waar velen over struikelen, achter de rug gelaten is. Ik voel mij echter verwant met Herman Wiersinga, die schrijft:

"Ongekozen en ongewild bepalen deze religieuze voorstellingen nog hele gebieden van onze rechtspraktijk en gevoelswereld, van onze levensbeschouwing en expressievormen. Dit gezamenlijk verleden blijft ondergronds doorwerken en steekt nu hier dan daar de kop op" (Wiersinga, 2000, 13).

Inderdaad, een predikant kan met de tijd meegaan en nieuwe ontwikkelingen in de theologie in haar/zijn werk laten horen. Gemeenteleden krijgen echter liederen te zingen, waarin een traditionele wijze van denken nog de overhand heeft. Zij worden dan weer bepaald bij het oude grote verhaal. De premoderne

en moderne wijzen van denken werken nog steeds door in het grote verhaal van de christelijke traditie, zoals dat tot op heden in grote delen van kerken en theologieën te geloven gegeven wordt. Mijn overtuiging is dat mensen van nu, vooral als zij gelovig willen leven, verward zijn omdat zij geconfronteerd worden met verschillende, dikwijls elkaar tegensprekende wijzen van denken: die van het verhaal van de christelijke traditie enerzijds en die van hun dagelijks bestaan anderzijds. De goede boodschap van Gods relatie met deze wereld wordt aangeboden, verpakt in een wijze van denken en dus van spreken, die niet aansluit bij mensen levend in het huidige klimaat. Een belangrijke stap in onze omweg is dan ook die manieren van denken onder de loep te nemen. Ik gebruik daarbij als hulpmiddel de term: denk-mal. Een mal is zoiets als een puddingvorm: een vorm, die de substantie erin dwingt een bepaalde vorm aan te nemen. Als die substantie die vorm heeft aangenomen, kan de mal weggehaald worden. De substantie houdt haar vorm.

Een mal voor het denken

Ik ga ervan uit dat ons denken geworteld is in onze beleving en zich ontwikkelt via de ervaring. Wanneer we op de wereld komen, komt eerst de *beleving* van de wereld, gevoed door onze zintuigen. Wat we in het prille begin in ons dagelijks en nachtelijks bestaan beleefden – in de zin van: gewaar worden – heeft naar we aannemen, omdat het door onze zintuigen tot ons kwam, de vorm van beelden, geluiden, gewaarwording van aanraking, geuren, smaken. Al gauw in onze ontwikkeling worden deze gewaarwordingen geordend tot min of meer bewuste *ervaringen*, doordat zij van buitenaf betekenis krijgen in een culturele context.

'Cultuur' kan men zien als een samenhangend geheel van betekenissen dat mensen helpt zich te oriënteren in de wereld die zij bewonen en inzicht biedt in wat werkelijk belangrijk moet zijn in hun leven in de context waarin dit zich afspeelt. Deze betekenisverleningen aan gewaarwordingen en de ordening ervan, eigen aan een cultuur, bieden mensen, elk in hun geografische en historische context, een diepgaande structurering van de werkelijkheid aan, die dikwijls wordt beleefd als een 'cosmic construct', een universeel geldige, soms transcendent gefundeerde organisatie van de werkelijkheid (zie Gopin, 2002, 16/17). Dit door een cultuur gegeven geheel van betekenissen wordt mensen gedurende hun ontwikkeling in een door die cultuur bepaalde samenleving zó eigen dat het de vorm aanneemt van iets dat men aanneemt als een *basis kennis* omtrent de manier waarop men zich moet gedragen en waarom (Tennekes, 1990, 29). Deze 'basiskennis' geeft dus een bril op de realiteit in al haar facetten. Binnen een bepaalde (sub)cultuur worden mensen geconditioneerd om de aan die (sub)cultuur verbonden bril te gebruiken bij het zelf geven van beteke-

nis aan het waargenomene, in en buiten de mens. Zo kunnen we zeggen dat wij leven met een matrix van betekenisverleningen. Niets of n/Niemand heeft in ons menselijk met elkaar omgaan en met elkaar spreken één vaste betekenis. Elke betekenis is *gegeven*. Kennis is cultureel bepaald.

“Meaning is a form of coding, and coding is a form of behavior that is learned and shared by the members of a communicating group... Culture is a code we learn and share” (Smith, 1966, 6, 7)².

Wanneer men opgegroeid is in een bepaalde cultuur dan is deze manier van coderen een bril geworden, die men onbewust steeds draagt bij het waarnemen en het betekenisverlenen. Elke cultuur – in het begin van een mensenleven vertegenwoordigd door de opvoeders en andere omstanders om een baby – ordent, waardeert en benoemt vanaf het begin de zintuiglijke gewaarwordingen van een mensje dat die cultuur binnenkomt. De belevingen krijgen een betekenis, een naam en een waardering die past in het ingewikkelde culturele bestel dat elke samenleving samenbindt en ordent. De reden waarom een cultuur een bepaalde ordening en waardering oplegt aan nieuwkomers, de reden ook waarom mensen zich laten conditioneren, is de afkeer van chaos en vluchtigheid en de behoefte aan ordening en duurzaamheid die eigen is aan de meeste mensen. De aanleiding tot een bepaalde culturele ordening is het overleven van de samenlevende groep in bepaalde historische, klimatologische, geografische en economische omstandigheden. Die omstandigheden kunnen zich wijzigen, maar een culturele ordening verandert maar traag. Betekenisverleningen en waarderingen duren langer dan hun doeltreffendheid tot optimaal samen overleven nodig maakt. Kennis – ook theologische kennis – kan ‘ouderwets’, ‘pas-sé’ worden, niet meer functioneel in een bepaalde tijd.

Ons waarnemen en denken wordt bepaald door veronderstellingen, waarvan er veel onbewust zijn. Deze veronderstellingen, de bewuste en de onbewuste, stelen op basisbelevingen en basiservaringen zoals die in een cultuur zijn opgedaan, *gemodelleerd overeenkomstig de in een samenleving dominante ideologie*. Het antwoord op de vraag waarom een beleving op een bepaalde manier wordt benoemd en gewaardeerd in het kader van de behoefte tot overleven, luidt uiteindelijk: “We hebben het altijd al zo gezien”, “Het is traditie”, “Het is natuurlijk”, of: “Onze God wil het zo”. Deze antwoorden laten zien dat een bepaalde heersende culturele ordening niet alleen pragmatisch, maar ten diepste ook *ideologisch* bepaald is. Een ideologie continueert een bepaalde codering/ betekenisverlening.

2. “Betekenis is een vorm van codering, en codering is een vorm van gedrag dat is aangeleerd en gedeeld wordt door de leden van een communicerende groep... Cultuur is een code die wij hebben aangeleerd en delen”.

“Ideologieën zijn eenzijdige, niet ter discussie staande, aangeleerde en daardoor als ‘natuurlijk’ ervaren betekenisstoekenningen. Ze zijn niet te vermijden, wel zijn ze te veranderen. Het zijn codes, waarmee we de complexe werkelijkheid te lijf gaan... Ze krijgen uitdrukking in het taalgebruik, waardoor ze worden bevestigd en voortgezet” (Bal, Van Dijk en Van Ginniken, 1984, 13, 14).

Ideologieën verhinderen verder zoeken naar samenhangen en nieuwe betekenissen, omdat een waarheidsclaim wordt verleend aan één bepaalde betekenisverlening: ‘zó zit het nu eenmaal in elkaar...’. Een ideologie geeft vorm aan verdere betekenisverleningen en kleurt daarmee de levenservaringen en het hanteren daarvan. Geen samenleving is homogeen. Er zijn altijd verschillende groepen, bijvoorbeeld de mannen, de vrouwen, de jongeren, de ouderen. Deze groepen laten sub-culturen zien. Maar in een samenleving is er één ideologie die overheerst, namelijk die, welke de betekenisverleningen ondersteunt die het meeste voordeel opleveren voor de machtigste groep in een samenleving. De cultureel-anthropoloog Clifford Geertz gebruikt het idee van een ‘template’, een mal, typisch voor het betekenisverlenen aan gewaarwordingen en ervaringen in een bepaalde cultuur. Deze mal bepaalt en beperkt het denken, het ervaren en de praktijken van mensen binnen een cultuur (Clifford Geertz, 1973). Waarnemen, betekenisverlenen en denken ontwikkelen zich volgens deze mal die een cultuur vorm geeft, omdat hij door de machtigste groep in de samenleving als de enig juiste vormgever erkend wordt en hun voordeel oplevert. Valerie DeMarinis gebruikt voor zulk een denkmal de term ‘world view’:

“A worldview encompasses how life, the world, and even the universe are ordered. A worldview consists of scientific facts, cultural interpretation, and categories, and truth claims about the essence of human beings”³
(DeMarinis, 1993, 27).

In Engelstalige literatuur wordt soms ook de term ‘belief system’ gebruikt. Ik prefereer de term ‘denk-mal’ boven de termen ‘world view’ en ‘belief system’ omdat ik wil benadrukken dat het hier niet alleen om een persoonlijke wijze van ‘zien’ gaat, maar om een in een (sub)cultuur gedeelde visie. Bovendien kan het woord ‘belief’ suggereren dat het gaat om gewenste veronderstellingen. De voornaamste reden om de term ‘denk-mal’ te gebruiken in mijn betoog is mijn bedoeling uit te drukken dat er noodzakelijkerwijs een zekere dwang en beperking op het menselijke denken rusten, tenzij mensen zich van deze dwang bewust worden en naar alternatieven gaan zoeken.

3. “Een wereldvisie houdt in hoe leven, de wereld, en zelfs het heelal zijn geordend. Een wereldvisie bestaat uit wetenschappelijke feiten, culturele interpretatie, en categorieën, en waarheidsclaims betreffend de essentie van menselijke wezens.”.

De cultureel-ideologische mal beperkt en bepaalt het denken. Het denken ontwikkelt zich bij een kind als min of meer bewust ordenen, analyseren, combineren van (cultureel geïnterpreteerde) ervaringen om tot doelmatiger en meer samenhangend inzicht te komen in deze wereld. Over ‘denken’ is heel veel gezegd en te zeggen; hier is voldoende om naar voren te halen dat denken in veel gevallen – zo niet altijd – gezien kan worden als de activiteit om een probleem op te lossen of een vraag te beantwoorden. Denken is de activiteit van een bepaald persoon met een eigen bestaanservaring in een segment van een samenleving, als lid van een bepaalde groep. Denken wordt dus bepaald door het standpunt dat de denk(st)er in een samenleving inneemt of toegedacht krijgt, de bestaanservaring die dit standpunt meebrengt en het gezichtspunt dat met dit standpunt en de bestaanservaring samenhangt. Maar denken is niet ‘vrij’: het is gevangen in een ideologisch bepaalde culturele mal, en wel die van de belangrijkste groep in de samenleving waarvan de denk(st)er deel uitmaakt. Deze mal werkt, zolang men niet stil staat bij de omstandigheden, waaronder de mal is gevormd en deze omstandigheden niet kritisch bekijkt en verandert. Denken is gericht op een oplossing of een antwoord dat zo goed mogelijk past in de werkelijkheid, zoals die beleefd wordt. De werkelijkheid dient zich echter aan een mens aan als *de in een cultuur geldende betekenisverlening van wat men beleeft als werkelijkheid*. Dé universele waarheid is dan ook onmogelijk vast te stellen. Waarheid is altijd gebed in de context van een cultuur en de denkmal ervan.

In elke cultuur is er een heersende rationaliteit die geldt als het *juiste* denken, passend in de denkmal. Met ‘rationaliteit’ wordt een wijze van betekenis verlenen en redeneren bedoeld en het hanteren van een bepaalde logica. Deze heersende rationaliteit bepaalt het onderwijs aan erkende opleidingsinstituten in een samenleving. Daar wordt deze rationaliteit ook gecontinueerd, doordat uitkomsten van het denken, de denkproducten, wetenschappelijk verantwoord geachte inzichten, zeggenschap krijgen in de samenleving.

Wanneer we deze redenering toepassen op het gebied van de theologie, dan moeten we constateren dat de theologie, zoals die wordt beoefend aan erkende opleidingsinstituten, is gevormd via de cultureel bepaalde ervaringen die in een samenleving als vanzelfsprekend geacht worden door de groep, die de wetenschap bedrijft. Deze groep viel – en valt nog steeds in grote mate – samen met een in onze samenleving machtig geachte groep: mannen, vaak niet onbemiddeld en wit. Zij zullen tot een denken komen, en dat ‘waar’ achten, dat hun overleven als gerespecteerde personen dient en hun inzichten continueert of in ieder geval niet onderuit haalt.

Het materiaal waarover in de theologie gedacht wordt, samengevat als ‘de traditie’, laat in veel gevallen de denkmal zien van de periode vóór de doorbraak

van het modernisme, toen de vaders nog vanzelfsprekend zeggenschap hadden.

Een denkmal kan veranderen, maar slechts met moeite. Hij kan veranderen wanneer wijzen van denken en de producten daarvan, gevormd volgens de cultureel en ideologisch bepaalde veronderstellingen, als *niet meer probleemoplossend* worden ervaren, noch als inzichtgevend in een mogelijk ware stand van zaken in de praktijk van het leven. In het pastoraat leidt dit tot de uitdrukking “Het zegt me niet zoveel meer”. In volgende hoofdstukken zullen we eerst nader ingaan op de denkmal die de traditie gevangen houdt, en daarna zullen we ons afvragen of het ook anders kan.

De grote lijn van dit boek

Ik neem mijn uitgangspunt in de omstandigheid dat het pastoraat, van oudsher, de plaats is waar het evangelie ‘aan de mens gebracht wordt’ in de bijzondere omstandigheden van haar/zijn bestaan. Het pastoraat, opgaand in de communicatie en toewending naar de ander in het perspectief van Gods toewending, is gemeentevormend. Het is als het ware het cement dat van een losse verzameling mensen gemeenteleden kan maken.

Mijn veronderstelling is dat de wijze van denken in de dominante theologieën die ook het pastoraat sturen niet meer past bij mensen in een post-modern klimaat. Dominante theologieën passen in de mal van het denken in een hoger-lager schema en dus in ongelijkwaardigheden en concentreren zich op de trits zonde--verzoening aan het kruis--genade. Hierover gaat hoofdstuk II. In hoofdstuk III worden mogelijkheden tot verandering van deze situatie geëxploreerd. Ik zie zich in het geloven van velen andere theologieën aftekenen, die echter nog niet serieus worden genomen door *de* theologie, zoals die wordt gehanteerd in officieel geachte geloofsbelijdenissen en in de taal gebruikt in theologie en kerk. De theologieën die ‘van onderop’ om aandacht vragen leggen de nadruk op de nabije God, metgezel en bondgenoot, die onvoorwaardelijk lief heeft, maar het Kwaad niet wil.

Hoofdstuk IV is een soort intermezzo: een casus van pastoraat in een grote stad, waarin verscheidene van de beweringen in dit boek worden geïllustreerd.

Hoofdstuk V bouwt op de voorgaande hoofdstukken en zoekt naar bouwstenen voor een theologie – en daarmee tot een visie op pastoraat, geloven en gemeente-zijn – die mensen kan inspireren en die zinnig is in de huidige samenleving. De trits die de theologie, van onderop gekomen, kan typeren blijkt te zijn schepping—herscheping—zegen.

In hoofdstuk VI ga ik naar de praktijk en exploreer de vorm die een pastoraat, geënt op deze trits, zou kunnen aannemen. Hoofdstuk VII geeft enkele voorbeelden van orden van dienst die door deze theologie zijn geïnspireerd, nu al

gebruikt in geloofsgemeenschappen. Tenslotte zal ik enkele voorbeelden van zegen-formules geven, gebruikt in ontmoetingen met pastorale kwaliteit, al of niet in een kerkdienst.

II. De denk-mal van de dominante traditie

“When one believes that the human drama is played out before an ideal spectator whose omniscient gaze penetrates every secret, guilt deepens and becomes sin”¹(Taylor, 1987, 152).

Een gedefinieerde God

Kinderen vragen: “Wie is God?” Het antwoord luidt dikwijls: “God is onze Vader, die voor ons zorgt”. “Waar is God?”. Veel ouders antwoorden: “In de hemel” en het zondagsschoolversje zegt het ook: “Daar boven in de hemel daar woont de Lieve Heer”. Soms wordt toegevoegd: “Hij ziet alles.”. Veel christelijk opgevoede kinderen beginnen hun geloofsbestaan zodoende met de verbeelding van een – zij het lieve – heer, een extra vader die meer kan dan een gewone vader en die boven de lucht woont en alles in de gaten houdt, vooral dingen die eigenlijk niet mogen. Andere ouders zeggen: “God is overal, maar je kunt hem niet zien”. Weer andere ouders antwoorden dat God in je hart woont. Deze voorstellingen vormen de basis van een andere ‘basis-verbeelding’ van God. Elke verbeelding geeft aanleiding tot een eigen verhaal, met eigen consequenties ten aanzien van wat van God en wat van mensen verwacht kan worden. Elke verbeelding levert een eigen soort gelovig leven op of geeft er aanleiding toe de godsvoorstelling en God uit het leven te bannen.

Ik heb studenten dikwijls gevraagd om hun geloofsgeschiedenis bewust te krijgen. Hoe begon het? Welke verbeeldingen van God legden de basis voor hun gedachten en gevoelens ten opzichte van God? Het was altijd veelzeggend te horen hoe en in welke omstandigheden de basis gelegd was voor het latere geloven en theologiseren. Die eerste beelden van God in relatie tot het zelf blijven lang van kracht en beïnvloeden dat wat later wordt gehoord Ze leggen de basis voor het latere denken over God

Mijn moeder liet God, die zij altijd met een eerbiedige stem “de lieve Heer” noemde, boven in de hemel wonen, maar hij kwam ook wel in je hart.

Hij gaf je, als je stout was geweest, een nieuw hart. ‘Een nieuw huis voor

1. “Als men gelooft dat het menselijk drama wordt gespeeld voor een ideale toeschouwer wiens alwetende blik in elk geheim doordringt, dan wordt schuld verdiept en wordt zonde”.